

Opkomst, bloei en neergang van het kaasmaken op de boerderij

Arie A. Manten
Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen

In 1885 werd in Breukelen voor het eerst - en sedert 1893 regelmatig - een kaasmarkt gehouden.¹ In de loop der jaren kwam die kaasmarkt tot grote bloei. Er waren toen vrijdagen waarop meer dan 300 boerenwagens naar Breukelen togen, van dichtbij maar ook uit de verre omtrek. Zoals zo vaak gebeurt op economisch gebied lieten nieuwe ontwikkelingen echter ook hier het bestaande niet onberoerd. De bloeitijd van de Breukelse kaasmarkt werd gevolgd door een periode van terugval. Sedert het begin van de jaren negentien-vijftig nam de aanvoer met enige regelmaat af.² In 1968 kwamen nog maar 36 wagens met kaas naar de Breukelse markt en in 1969 - 1972 was er helemaal geen aanvoer. In 1973 werd nog getracht de kaasmarkt van Breukelen te behouden, maar er kwam geen vervolg op.

Wat bepaalde de opkomst, bloei en neergang van de Breukelse kaasmarkt? Om daarop zicht te krijgen is het nodig de plaatselijke gang van zaken in een breed kader te plaatsen. Wat gebeurde er in de loop der tijd in de veeteelt en de zuivelhandel, en dat niet alleen in de eigen regio, maar ook nationaal en internationaal?

In dat verband zijn vooral de gebeurtenissen na het jaar 1800 van belang. Maar voordat ik daarover meer vertel is het goed eerst even stil te staan bij enkele hoofdlijnen uit de daaraan voorafgaande eeuwen.

Kaas een oud zuivelprodukt

Reeds in de Oudheid werd kaas bereid. De Assyriërs, Babyloniërs en Israëlieten en ook de volken langs de kusten van de Middellandse Zee kenden de kaas. Men stremde de melk en liet die dan drogen; daardoor ontstond een zuivelprodukt dat beter kon worden bewaard. De klassieke Griekse en Romeinse schrijvers doen ook mededelingen over kaasbereiding. De fijnste en duurste kaassoorten in hun tijd waren die welke uit schapenmelk waren bereid. De Romeinen hebben hun wijze van kaasbereiding naar noordelijker delen van Europa overgebracht. Van de naam *coagulum formatum* stamt het Franse woord *fromage*, en van *caseus* ons woord *kaas*.³ De Germanen kenden een primitievere methode van kaas maken en namen de Romeinse kennis op dit punt voortvarend over. In oude tijden was Nederland reeds bekend om zijn zuivel- en kaasmarkten, waar de boeren hun produkten kwamen aanbieden, en werden al keuren afgegeven.

De landbouw rond Breukelen vóór 1800

Door de gefaseerde ontginning van de veenwildernissen rond Breukelen in de 10de tot 15de eeuw trad een enorme uitbreiding op van het landbouwareaal. Dat gebeurde het eerst ten westen van de Vecht en de Aa, maar sedert de laat-12de eeuw ook tussen Vecht en Gooi.

Aanvankelijk werden de wilde gronden vooral omgezet in akkerbouwgebieden. Hoewel er ook enige veehouderij was, bleef de nadruk eeuwen-

lang op de akkerbouw liggen. Geleidelijk echter veranderde de bodemkundige situatie. De noodzakelijke ontwatering van het gebied leidde tot een aanzienlijke inklinking van de veengrond. In het bijzonder ten oosten van de Vecht kwam daar nog de laagsgewijze verwijdering van veen voor de turfproductie bij. Daardoor kwam het landoppervlak steeds dichterbij de grondwaterspiegel te liggen. Te zelfder tijd steeg de grondwaterstand, in samenhang met een geleidelijke stijging van het niveau van het oppervlaktewater, wat op zijn beurt weer een gevolg was van het langzaam stijgen van het zeeniveau.

Als gevolg van dit alles verschoof het accent in de agrarische praktijk van de akkerbouw naar de veeteelt. Melk, boter, kaas en vlees werden hoofdprodukten. Maar de opbrengsten per hectare waren, naar hedendaagse maatstaven gerekend, laag, hoewel ze zich in het algemeen gezien wel langzaam in een opwaartse lijn bewogen.

De boerderijen in de uitgestrekte veengebieden hadden gewoonlijk de woonruimte en de veestalling onder één dak. De kaasmakerij, de kaaskelder en de kaaskamer bevonden zich in het voorste gedeelte, bij de woonvertrekken. Op de klei trof men naast het hoofdgebouw ook nogal eens een kleinere opstal aan, het zomerhuis. In dit laatste geval was het wringhuis, dat is de kaasmakerij, meestal daarin ondergebracht.

De afzet van de veehouderijprodukten was in onze omgeving vooral regionaal, met de stad Utrecht als belangrijkste cliëntenmarkt. De handel was relatief eenvoudig. Heel wat boerenkinderen en boerendienstmeisjes trokken bijna dagelijks in alle vroegte naar de stad om daar melk en andere zuivelprodukten te gaan uitventen. Maar die van Breukelen konden daarbij, door de grotere afstand, minder goed concurreren met de boeren die dichterbij de stad zaten. Voor zover daarom de boeren niet zelf in de levering aan de consument voorzagen, was er meestal niet meer dan één schakel in de tussenhandel.

Internationale economische ontwikkelingen tussen 1800 en 1870

De Nederlandse landbouw kwam in de periode 1800 - 1950 in een stroomversnelling. De agrariërs reageerden alert op nieuwe kansen die hun werden geboden doordat zich in de wereldeconomie ingrijpende veranderingen voordeden. Ze slaagden er in, hun bedrijf vrijwel voortdurend te moderniseren.⁴

Omstreeks 1800 waren de opbrengsten uit de export van agrarische produkten maar weinig groter dan wat aan importen werd uitgegeven. Tussen 1800 en 1870 werd die handelsbalans sterk verbeterd. Dat kwam vooral doordat de exportprijzen van kaas, boter en vlees een ander beeld te zien gaven dan de prijzen van de invoerprodukten.

De prijzen van landbouwprodukten waren in de tweede helft van de 18de eeuw sterk gestegen en bleven tot 1817 op een hoog niveau. Maar na het einde van de Napoleontische tijd leidde het herstel van de internationale ruilverhoudingen tot een sterke uitbreiding van de graanexporten vanuit Zuid-Rusland naar West-Europa, wat tussen 1817 en 1825 een enorme daling van de graanprijzen tot gevolg had.

Deze graancrisis duurde tot ongeveer 1835. Daarna herstelden de graanprijzen zich geleidelijk. Toen in 1845 de aardappelziekte zich over Nederland verspreidde deed zich zelfs een extra stijging in de graanprijzen voor. Deze periode was vooral zwaar voor de arbeidende bevolking, omdat aardappelen hun goedkoopste basisvoedsel waren. Na 1847 verdween de aardappelziekte weer geleidelijk.

Anders verliepen de ontwikkelingen met betrekking tot de belangrijke Nederlandse agrarische exportproducten: boter en kaas. Napoleon had het Continentaal Stelsel ingevoerd, een handelsboycot van Groot Brittannië. Maar meteen na de nederlagen van Napoleon, in de jaren 1813 - 1815 herstelde die exportmarkt zich. Bovendien had Groot Brittannië weten te profiteren van de revolutionaire ontwikkelingen in Frankrijk. Het kreeg de meeste overzeese bezittingen van Frankrijk in de schoot geworpen; het vergrootte zijn concurrentiekracht op de wereldmarkt, doordat de Franse afnam. De oorlog met Frankrijk dwong Groot Brittannië tot een mate van staatsinvesteringen, zonder welke het waarschijnlijk niet de leidende industriële macht van de 19de eeuw zou zijn geworden.

De Nederlandse zuivelexporteurs zagen de betekenis van dat Groot Brittannië als een groeiende markt snel in. Daardoor daalden - ondanks de opnieuw voelbare concurrentie op de continentaal-Europese markt - de prijzen van de Nederlandse boter en kaas veel minder dan de graanprijzen en na enige tijd begonnen de zuivelprijzen zelfs weer wat te stijgen. Na 1840 gingen de prijzen van boter, kaas en vlees nog verder omhoog doordat de Engelse vraag naar deze luxe-producten versneld toenam. De Nederlandse landbouw profiteerde hiervan extra door de exporten sterk te verhogen.⁵

De landbouw en de nationale economie

In de nationale economie speelde de landbouw in de jaren na 1800 een voorname rol. In 1800 werkten er ongeveer 400 000 mensen in de landbouw, op een totale Nederlandse bevolking van ruim 2 miljoen. Als we alleen naar de beroepsbevolking kijken werkte ruim 40 % in de agrarische sector. Naar internationale maatstaven was dat overigens geen hoog percentage. In de rest van Europa lag dit aandeel toen tussen de 50 en 80 %.

De landbouw was ook een voorname bron van staatsinkomsten. De grondbelasting werd na 1800 vrijwel overal sterk verhoogd. Datzelfde gebeurde met allerlei accijnzen op eerste levensbehoeften (granen, vlees). Kortom, in de jaren na 1800, toen de Nederlandse handel, scheepvaart en nijverheid een ernstige crisis doormaakten, werd de bloeiende landbouw een voorname pijler van de nationale economie.⁶

De landbouw en de regionale economie

Op het regionale en lokale niveau was de landbouw eveneens van groot belang. Op het platteland waren talloze ambachtslieden, winkeliers, handelaren en mensen in dienstverlenende beroepen indirect van de boeren afhankelijk. Ook velen in de dorpen leefden van de dienstverlening aan het omringende platteland. Breukelen vormde daarop geen uitzondering.

Binnen Nederland toonde de landbouw duidelijke streeksgewijze

verschillen. Op de zandgronden van Oost- en Zuid-Nederland was vooral sprake van akkerbouw en van gemengde bedrijven. In West- en Noord-Nederland nam de veeteelt een belangrijker plaats in. Daarbij speelden de veenweidegebieden een hoofdrol. In deze gebieden versnelde na 1850 de groei van de produktie. De prijzen van boter, kaas en vee waren hoog en de exporten naar Engeland inmiddels sterk gestegen. In Oukoop, Oud Aa, Kortrijk, Portengen, Spengen - in feite op nagenoeg alle boerderijen in onze omgeving waar de veehouderij hoofdzaak was - werden boter en kaas een inkomstenbron van betekenis.

In de eerste helft van de 19de eeuw kwam ook de kaasgroothandel op. Opkopers reisden het platteland af om de kaas bij de boeren aan huis te kopen. De boeren kregen daarna de opdracht om de kaas met hun paardbespannen brik bij een waag te gaan afleveren. Een beëdigd waagmeester bepaalde daar het gewicht en gaf de boer een weegbrief, waarmee hij zijn geld kon gaan incasseren. De waagmeester zorgde er voor dat de partij kaas naar de beurtschuit werd gebracht, die deze vervoerde naar het pakhuis van de kaashandelaar.⁷

De landbouwcrisis in de laat-19de eeuw

In de jaren achttien-zeventig trad een langdurige crisis in voor de Europese landbouw, die ook Nederland allesbehalve onberoerd liet. Die crisis begon in de markt voor granen, die overspoeld ging worden door exporten vanuit het Amerikaanse continent, als gevolg van de openlegging van het "verre westen" door het stoomschip. Tussen 1875/79 en 1895/99, het dieptepunt van de crisis, nam de tarweprijs in Nederland met ongeveer 40 % af.

Maar de veeteeltsector werd eveneens getroffen, en daarmee dus ook de boerenbevolking in onze omgeving. De boterprijs daalde met zo'n 25 %, vooral doordat de afzet van boter op de Engelse markt leed onder de opkomst van de margarinenijverheid en het toenemende aanbod van boter van gemiddeld betere kwaliteit door Denemarken. Bovendien ging een aantal buurlanden over tot het beschermen van de eigen agrarische sector door bijvoorbeeld het verbieden van de import van levend vee, waardoor men in Nederland moest omschakelen op meer uitvoer van vlees.⁸

De boeren in het veenweidegebied reageerden op deze ontwikkelingen door het accent steeds meer te leggen op het maken van kaas en minder op het leveren van boter. De produktie van volvette kaas op de boerderij werd hier de hoofdbron van bestaan voor de landman. Onder deze omstandigheden ging in 1885 de kaasmarkt in Breukelen van start. Drie jaar eerder, in 1882, was in Bodegraven al een nieuwe kaasmarkt ontstaan.

In 1885 kwamen 435 boerenwagens met kaas naar de kaasmarkt van Breukelen. De opbrengst lag tussen f 13,- en f 21,50 per 50 kg. Merkwaardig genoeg duurde het daarna toch nog tot 1893 voor er in Breukelen weer regelmatig kaasmarkt werd gehouden.

Structurele veranderingen in de landbouw

Er gebeurde meer in die laat-19de eeuw. De crisisverschijnselen hadden

zo'n omvang aangenomen dat de Nederlandse overheid zich zorgen ging maken over het voortbestaan van de landbouw. In 1886 werd de staatscommissie voor de Landbouw in het leven geroepen, die voorstellen moest doen tot verbetering. In 1890 bracht deze rapport uit. Aanbevolen werden onder meer: controle van overheidswege op de boterexport om knoeierij in de handel tegen te gaan en de goede naam van het Nederlandse produkt te herstellen, uitbreiding van het landbouwonderwijs en -onderzoek en verbetering van de organisatie van het kredietwezen op het platteland.

Ook de boeren zelf namen maatregelen. Ze voerden technische en organisatorische veranderingen in welke het landbouwbedrijf moderniseerden. Het gebruik van kunstmest nam sterk toe, terwijl de prijs daarvan snel daalde. Daardoor werd het mogelijk kunstmest ook op weiland te gaan toepassen, wat tot produktieverhoging leidde. Niet alleen kon zodoende meer kaas worden geproduceerd, maar men hield ook meer restvloeistof ("wei") over, die als voer werd gebruikt voor een toenemend aantal varkens.

Opkomst van de zuivelfabrieken

Inmiddels was nog een andere ontwikkeling op gang gekomen: de opkomst van de zuivelfabrieken. De eerste in Nederland was een fabriekje in het Zuid-Hollandse Waddinxveen, gesticht in 1874, voor het produceren van Derby-kaas; deze inmiddels al lang niet meer bestaande kaassoort werd gemaakt van afgeroomde melk.⁹

In Denemarken was in 1878 de continue centrifugale separator ontwikkeld. Door gebruik te maken van deze techniek konden grote hoeveelheden melk tegen geringe kosten mechanisch in twee delen worden gescheiden: het melkvet en de ondermelk. Uit het melkvet werd vervolgens boter gemaakt. De Denen pasten dat al snel op ruime schaal toe, wat bijdroeg tot het verbeteren van hun concurrentiepositie ten opzichte van de Nederlandse boter.¹⁰ Door de ondermelk aan te zuren kon men daaruit de kaasstof neerslaan voor de kaasfabricage.

Ook in Nederland kwam het al snel daarna tot de oprichting van meer zuivelfabrieken. Het initiatief lag bij niet-agrarische ondernemers. Op veel boerderijen was men daar aanvankelijk niet zo blij mee. Heel wat boeren vreesden dat ze, door de zuivelbereiding over te laten aan een fabriek, geheel afhankelijk zouden worden van de willekeur van deze naar winst strevende organisaties. Ze wilden de garantie hebben dat ze elke dag hun melk kwijt zouden kunnen. De boerinnen voelden zich bovendien in hun beroepstrots gekrenkt als gesuggereerd werd dat het maken van boter en kaas beter zou kunnen in een fabriek.

De boeren vonden voor hun probleem een eigen oplossing: ze namen in heel wat plaatsen het stichten van zuivelfabrieken in eigen hand. In 1886 stichtten relatief vermogende Friese melkveehouders de eerste coöperatieve zuivelfabriek. Daarvoor waren grote investeringen nodig, ondermeer omdat de separator door een stoommachine aangedreven moest worden. In streken waar de boeren minder kapitaal bezaten was het moeilijk dit initiatief na te volgen. Dat veranderde echter door de uitvinding van de handkrachtfabriek in datzelfde jaar 1886. Een dergelijk type fabriek vroeg een veel minder grote investering en kon al met betrekkelijk geringe hoeveelheden melk rendabel zijn.¹¹

Daarna gingen de ontwikkelingen snel. In 1900 waren er in Nederland al 584 coöperatieve boter- en kaasfabrieken, waarvan er 400 (68,5 %) met handkracht werden gedreven. Daarnaast waren er in 1900 in totaal 292 particuliere (dus niet-coöperatieve) zuivelfabrieken, waarvan er maar 75 (25,7 %) met handkracht werkten.¹²

In Breukelen en omgeving kreeg de coöperatieve beweging onder de boeren weinig aanhang. Hun consumptiemelk bracht een prijs op die boven

het landelijke gemiddelde lag. En ook door het kaasmaken op de boerderij meenden veel boeren aardig veilig te zijn. Als in het voorjaar door de sterk stijgende melkproduktie de melkprijs daalde, voerden ze gewoon de kaasproduktie op.¹³ Ze waren niet bang aan de teugel van de zuivelfabriek te raken. Want een zuivelfabriek kwam er in Breukelen wel.

"Insulinde"

De zuivelfabrikanten waren inmiddels ook de techniek van het condenseren van melk meester geworden. Dat gebeurde door gedeeltelijke verdamping van het water uit de melk. Deze gecondenseerde melk kon men vervolgens, door haar in blik te verpakken en te steriliseren, houdbaar maken. Het steriliseren hield een verhitting in tot boven 100° C, waardoor men er zeker van kon zijn dat ziektekiemen welke in de melk kunnen voorkomen, gedood waren. Een nadeel van deze methode was dat de gecondenseerde melk een kooksmaak kreeg. Dit laatste was niet het geval indien de melk, bij een lagere temperatuur, werd gepasteuriseerd.

In 1879 kwam in Nederland de eerste fabriek voor gesteriliseerde en gepasteuriseerde melkprodukten tot stand. Dat was de Utrechtse Melkinrichting (UMI) aan het Leidse Veer in de stad Utrecht. Ongeveer gelijktijdig kwam er in Amsterdam een soortgelijke fabriek. Andere plaatsen volgden snel.

In 1890 werd in Breukelen de stoomzuivelfabriek "Insulinde" gevestigd (niet reeds in 1888, zoals in oudere literatuur vermeld staat,¹⁴ of pas in 1893¹³). De initiatiefnemer was Berend Scholten (zie Afbeelding 1). De hoge kwaliteit van de in onze streek geproduceerde melk en de goede verbinding over water en weg naar de haven van Amsterdam waren belangrijke vestigingsvoordelen van een zuivelfabriek aan de Breukelse Vecht. Want de gecondenseerde melk van "Insulinde" was vooral een exportprodukt, niet in het minst naar het toenmalige Nederlands Oost Indië, waar ook de naam van de fabriek aan is ontleend. Maar het Breukelse "Insulinde" had spoedig ook eigen distributiedepots in Durban, Johannesburg, Kaapstad, Mombassa (voor Oost Afrika), Singapore (voor de verdere verspreiding naar de nederzettingen rond de straat van Malakka) en Havana (voor de verkoop in West Indië en Cuba). De melkfabriek zorgde zelf voor de produktie van de benodigde blikjes en kratten. Er werd in een hoog tempo gewerkt; binnen 24 uur nadat de melk in Breukelen bij de fabriek werd aangeleverd kon het, in gecondenseerde staat en verpakt in hermetisch gesloten blikjes, in Amsterdam aan boord van een zeeschip staan.¹⁴

Ook in 1890 werd de partikuliere Maarsseveensche Stoomzuivelfabriek gesticht. Directeur-eigenaar was A.A. van Vloten. Maar nog vóór 1900 werd daar de produktie van boter en kaas al weer stilgelegd en de fabriek gesloten, vooral wegens problemen met de aankoop van voldoende melk.¹⁵

Enkele produktiecijfers van boerenkaas

Met de snelle groei van de zuivelfabrieken kwam overigens niet het einde van de kaasmakerij op de boerenbedrijven in het Utrechts-Hollandse veenweidegebied. Het oude ambacht wist zich te handhaven. Het maken van boerenkaas was in veel families een soort traditie geworden, die van moeder op dochter en schoondochter werd doorgegeven.

In 1934 werd in Nederland 116 377 ton kaas geproduceerd.¹⁶ Daarvan

PROCES-VERBAAL.

Op heden den *24^{en} Januari* 1890, des *voore* middags ten *10* uur is, ingevolge gedane openbare kennisgeving, en naar aanleiding van art. 7 der Wet van 2 Junij 1875, (Staatsblad N°. 95), door ~~de~~ ondergeteekende, als vertegenwoordigende het gemeentebestuur van Breukelen-Nijenrode een zitting gehouden ten Gemeentehuize, ten einde aan belanghebbenden gelegenheid te geven hunne bezwaren in te brengen en toe te lichten, in zake een Request van *den heer Scholten. Berend* daarbij vergunning vragende tot het oprigten van een stoomzuivelfabriek —

in het perceel Breukelen-Nijf Wijk B, N°. = , kadastraal .
gemeente Breukelen-Nijenrode Sectie C, N°. 1343/4

De zitting ten *10* ure, geopend en niemand verschenen zijnde is deze een kwartier daarna door ~~de~~ *den voorzitter* gesloten wordt derhalve door deze geconstateerd, dat geene bezwaren tegen de onderwerpelijke aanvraag bij het Gemeente-Bestuur zijn ingekomen.

Gedaan en geteekend te Breukelen-Nijenrode.

den *24^{en} Januari* 1890.

J. W. de Bruijn
M. van Waart

Afb. 1. Begin 1890 kreeg Berend Scholten van de gemeente Breukelen-Nijenrode vergunning voor het oprichten van een particuliere stoomzuivelfabriek. Niemand had daartegen bezwaar. Onder het document de handtekeningen van de wethouders J.W. de Bruijn en M. van Waart.

was 33,6 % volvette kaas, 49,4 % 40+ kaas en 17 % magere kaas. Bijna alle 40+ kaas en het totaal aan magere kaas werd fabrieksmatig bereid. Maar van de 39 098 ton volvette kaas in 1934 kwam ruim 77 % (30 244 ton) van de boerderij. En van die volvette boerenkaas werd 64,4 % (19 481 ton) geproduceerd op boerderijen in Zuid-Holland en 35,3 % (10 671 ton) binnen de provincie Utrecht. Uit de hele verdere rest van Nederland kwam toen maar 0,3 % van de boerenkaas.

Geen wonder dus dat we in de eerste helft van de 20ste eeuw belangrijke kaasmarkten aantreffen in plaatsen in en nabij het Groene Hart, zoals Gouda, Leiden, Bodegraven, Meerkerk, Oudewater, Woerden, Uithoorn en Breukelen. In 1926 begon men ook in onze buurgemeente Loenen met het houden van een kaasmarkt. Maar die kon het niet opnemen tegen de concurrentie van de markt in Breukelen en verdween spoedig weer.¹⁷

Breukelen stond heel lang op de vijfde plaats onder de markten voor Goudse kaas. Het haalde het hoogste marktaandeel voor wat het aantal wagens betreft in 1949, met 7,52 %. Aan de top stond bijna steeds de kaasmarkt van Gouda (met een marktaandeel van 37 % in aangevoerd gewicht in 1962 als hoogtepunt). Woerden bezette de eerste plaats in de jaren 1951 tot 1953, stond tot 1955 nog tweede, maar werd daarna gepasseerd door Bodegraven. Leiden kwam meestal op de vierde plaats.

De Breukelse kaasmarkt bracht ook economische voordelen voor andere plaatselijke ondernemers. Zo had zadelmaker P. Huchshorn, en vanaf 1920 zijn opvolger R.N. Landzaat, op de stoep van zijn bedrijf aan de Achterstraat iedere vrijdag dat er kaasmarkt was een uitstalling van paardentuigen, bidden en dergelijke en adverteerde hij dat rijtuigen die 's ochtends voor reparatie bij hem werden gebracht 's middags kant en klaar weer konden worden opgehaald.

Export van kaas

De populairste kaas op de Breukelse markt was de zachte zoetemelkse kaas van de veengrond. Kaas gemaakt uit melk van koeien die op de kleigronden langs de Vecht graasden was minder in trek. Die had een nogal harde korst en veel consumenten hielden daar niet zo van.

Veel van de kaas die op de Breukelse kaasmarkt werd verhandeld was voor de uitvoer bestemd. In de loop der jaren kende die export goede en minder goede tijden. De Eerste Wereldoorlog veroorzaakte een diep dal in de omvang van de handel met het buitenland. Vooral in 1918 was dat op de Breukelse kaasmarkt heel sterk voelbaar. De crisis in de jaren negentien-dertig bracht zowel een dalende uitvoer, als gevolg van protectionistische maatregelen in verschillende landen, als een enorme daling van de kilogramprijs met zich. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de export naar overzeese landen onmogelijk en kwam de Breukelse markt zelfs enige tijd tot stilstand. Maar toch overleefde onze Breukelse kaasmarkt dat alles.

Onder de buitenlandse klanten hadden vooral de Fransen speciale wensen. Zij wilden het liefst heel zachte kazen; "messenhangers" noemden de Breukelse kaashandelaren die. Het merendeel van de export naar Frankrijk ging per schip naar Bordeaux en vandaar per trein naar de eindbestemming.¹⁸ Die kaas werd meestal in kratten verpakt, om beschadiging te voorkomen; de timmerlieden Dirk en Jan (vader en zoon) Gerwig hebben heel wat van die kratten gemaakt. De Belgen wilden vooral gewone jonge, zachte kaas. Voor zover die kaas per trein werd afgevoerd, bracht Bertus (officieel Albertus Philippus) van Kooi ze vaak met zijn hondekar naar het station.

Een groot deel van de rest ging, na op de markt verhandeld te zijn, eerst

Afb. 2. Feestelijke kaasmarkt in Breukelen op 29 april 1927. Voor het eerst werd toen deze markt gehouden op het speciaal daarvoor aangelegde marktplein, dat daartoe afgesplitst was van het land behorende bij de buitenplaats Boom en Bosch. (Foto-archief Historische Kring Breukelen.)

nog enige tijd het kaaspakhuis in om verder te rijpen. De zware kazen waren de beste, die liet men vaak wel een jaar liggen, dan kregen ze een pikante smaak. Maar na verloop van tijd werd ook voor de kaas uit de opslag het verdere transport geregeld, eveneens vaak richting buitenland.

De meestal vrij stevige kazen die voor Groot Brittannië bestemd waren, werden in papier verpakt en naar Amsterdam gebracht om vandaar scheep te gaan naar Hull, in midden Engeland, of Dundee, in Schotland. Naar Dundee ging veel van de kleikaas. Die werd gegeten door de Schotse mijnwerkers, die de kazen meenamen de kolenmijn in. Daar was het erg warm en bleef die kaas door zijn hardere korst beter goed.¹⁸

De kaas voor Duitsland ging meestal per trein weg, in wagonladingen van 5000 kg, drie-hoog opgestapeld op de vloer van de wagon.

Einde van de Breukelse kaasmarkt

Het was uiteindelijk niet de situatie op de wereldmarkt die tot het sluiten van de Breukelse kaasmarkt leidde, maar een samenspel van diverse factoren op het thuisfront.

Het maken van kaas op de boerderij was zeer bewerkelijk. Tot omstreeks het midden van de 20ste eeuw was dat niet zo'n probleem. De boerengezinnen waren over het algemeen groot en zorgden voor een ruim aanbod aan arbeidskracht. Bovendien waren knechts en meiden gemakkelijk en goedkoop te krijgen. Als in het voorjaar de koeien afkalfden en er ineens

weer veel melk beschikbaar kwam waren er haast altijd wel genoeg handen te vinden die konden meehelpen om al die melk te verkazen. Bijna 65 % van de volvette kaas werd in voorjaar en zomer geproduceerd, dat was de echte graskaas, met de beroemde meikaas als hoogtepunt.

Maar in de jaren volgend op de herstelperiode na de Tweede Wereldoorlog werden de omstandigheden voor het zelfkazen ongunstiger.

Het algemene loonpeil in Nederland ging aanmerkelijk stijgen. De agrarische sector had moeite daarmee in de pas te blijven en moest het aantal knechts en meiden op de boerderij inperken, of zelfs helemaal afzien van ingehuurde arbeid. Steeds vaker ook gingen de boerenkinderen doorleren en beter betaald werk zoeken buiten de boerderij. Bovendien werden de gezinnen kleiner. Er waren bijgevolg steeds minder mensen op de boerderij beschikbaar om het noodzakelijke werk te doen. Heel vaak kwamen na verloop van tijd boer en boerin er samen voor te staan om het hele bedrijf te verzorgen. Dat betekende een herschikking van de prioriteiten. Meer en meer hield dat in dat men zich genoodzaakt voelde om op te houden met het zelf maken van kaas.

De aanvoer op de Breukelse kaasmarkt werd daardoor steeds minder. In het jaar 1950 kwamen er nog 2151 wagens naar die markt; in 1960 waren dat er nog maar 327; en in 1970 kwam er geen enkele wagen meer. Al lang niet onverwacht meer, kwam in 1973 het einde. De oude Jaap Molenkamp kocht - 88 jaar oud - toen de laatste partij op de Breukelse markt aangevoerde boerenkaas.

Afb. 3. Veetentoonstelling op het landgoed Gunterstein, ter gelegenheid van de feestelijke heropening van de Breukelse kaasmarkt op 29 april 1927. (Foto-archief Historische Kring Breukelen.)

Andere kaasmarkten waren die van Breukelen al in de ondergang voorgaan, zoals Oudewater in 1955, Uithoorn in 1958, Groot Ammers in 1957.

In 1937, op zijn dertiende verjaardag, was ook de jonge Jaap Molenkamp in de kaasgroothandel gekomen. Hij bleef er precies 40 jaar in actief, tot hij op 10 september 1977 met een grootse receptie in "De Kampioen" in Nieuwersluis, als laatste Breukelaar van het vak afscheid nam. Daarmee verloren ook de kaaspakhuizen in de Brugstraat en de Dannestraat hun functie. Breukelen had toen opgehouden een echt kaasdorp te zijn.

Er is overigens nog wel een kaaspakhuis. Aan de Mecklenburgstraat heeft Kors Oussoren een opslag van voornamelijk fabriekskaas. Zijn vader, Hein Oussoren, had vroeger een kaaspakhuis aan de Herenstraat, achter de waag van Jan Baas.

Noten

- 1 Anoniem, 1925. Gedenkboek ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de Kaasmarkt te Breukelen-Nijenrode 1885 - 1925. Uitgave Drukkerij G. van Dijk, Breukelen, 23 blz.
- 2 Anoniem, 1960. Gedenkboek ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de Kaasmarkt te Breukelen. Uitgave Drukkerij G. van Dijk, Breukelen, 52 blz.
- 3 R.H. van Gelder, 1936. Kaas. In: Winkler Prins Algemeene Encyclopedie, 5de druk, deel 10, blz. 196 - 198.
- 4 J.L. van Zanden, 1986. Modernisering en de toenemende betekenis van de overheid: 1800 - 1950. In: L. Noordegraaf (Red.), 1986. Agrarische Geschiedenis van Nederland. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, blz. 85 - 139, in het bijzonder blz. 86 - 112.
- 5 Van Zanden, 1986, blz. 101.
- 6 Van Zanden, 1986, blz. 86.
- 7 E.J. Rinsma, 1976. Ballade van de boerenkaas. Orgaan van de "Historische Kring Maarssen", jaargang 3, nr. 4, blz. 69 - 76.
- 8 Van Zanden, 1986, blz. 110.
- 9 A. van Dijk, 1983. Leven van het Boerenland. De Boer, de Koe en onze Zuivel-industrie. Elsevier, Amsterdam, 160 blz., in het bijzonder blz. 105 - 106.
- 10 Van Zanden, 1986, blz. 112.
- 11 Van Zanden, 1986, blz. 112 - 113.
- 12 Van Dijk, 1983, blz. 106.
- 13 E.J. Rinsma, 1977. Ballade van de boerenkaas (2). Orgaan van de "Historische Kring Maarssen", jaargang 4, nr. 1, blz. 8 - 16.
- 14 H.J. van der Munnik en W. Shirlaw, 1928. Condensed milk factory "Insulinde", Breukelen. In: H. Martin (Red.), The Importance of Holland Seen from the Air. Uitgave K.L.M., 's-Gravenhage, in samenwerking met uitgeverij A. de la Mar Azn, blz. 64 - 65.
- 15 E.J. Rinsma, 1980. De 100 lentes van de Bethune. Nederlandse Historiën, Berkel en Rodenrijs, deel 14, afl. 4/5, blz. 3 - 63.
- 16 S.S. Hoogterp, 1936. Kaas: produktie en handel. In: Winkler Prins Algemeene Encyclopedie, 5de druk, deel 10, blz. 198.
- 17 S. van der Linde, 1954 (herdruk 1978). 1000 Jaar Dorpsleven aan de Vecht. Loenen aan de Vecht 953 - 1953. Uitgave Drukkerij Van Kralingen/Kantoorboekhandel Joop Lamme, Loenen aan de Vecht, 151 blz., in het bijzonder blz. 137.
- 18 Rinsma, 1976, blz. 75.